

prefekti in upravitelji so živeli od sredstev, ki so izhajala iz njihovih služb, enako kakor tudi pravica do zemljišča, ki jim je bilo dano na užitek. Na današnjem češkem ozemlju ta pravica pred 11. in 12. st. ni bila dedna in je bila bolj podobna fevdu.

Avtorji med historičnimi viri najdejo nekoliko mlajše, a prepričljive vzporednice v domači Kozmovi kroniki Čehov iz začetka 12. st., v kateri je izpričan spor iz leta 1061 med Mstišem, ki je bil *comes urbis Beline* (*comes* na gradu Bilina) in Vratislavom II., prvim češkim kraljem iz rodbine Pšemisl. Tu izvemo, da je Mstiš dal zgraditi s privoljenjem prejšnjega kneza cerkev sv. Petra Apostola v predmestju v Bilini. Kljub poldrugo stoletje zevajoči vrzeli med Mstišem in eminentnim pokojnikom v rotundi cerkve severovzhodnega predgradja ni mogoče prezreti vzporednic. Antropološke raziskave potrjujejo ne le fizično izjemnost slednjega v velikosti oz. konstituciji, temveč tudi o izjemni starosti. Bil je eden od treh najstarejših pokojnikov na grobišču, kar kaže tudi na njegovo izkušnost, ki jo je skupnost verjetno spoštovala. Avtorji sklepajo, da je tej skupnosti v severnem predgradju načeloval in je, podobno kakor Mstiš, tam imel svojo (lastniško) cerkev in dvor – *sua curte, que fuit ante ecclesiam*. Gradnja cerkve je imela namreč na začetku kristjanizacije velik simbolni pomen, povezan z velikim socialnim kapitalom. Lahko je bila tudi manifest njegovega vzhajajočega prestiža, čeravno je bila njegova cerkev na manj uglednem prostoru in manj razkošna od tiste na dvoru velmoža. V okviru skupnosti je rotunda pomenila simbolno pomembno lokacijo v predgradju, kjer je njen lastnik konec 9. st. postavljal svoje družinsko gospodstvo. Ali je med tem zašel v nemilost? Antropološka analiza kaže na znake dekapitacije. Bistveno ob tem je, da je bil pokopan med svojimi ljudmi, skratka v *familii*. Grobišča, ki zrcalijo podobno demografsko in statusno podobo, so znana že v merovinškem obdobju iz Belgije in Nemčije, ki ga v drugi povezujejo s fenomenom nastajajoče aristokracije in njenim vzponom nad ljudstvom. Pokopavanje v cerkvah v 6. st. zasledimo zahodno od Rena. Prvi merovinški kralj je bil leta 511 že pokopan v cerkvi. Navada se je nato po frankovskem imperiju postopno širila proti vzhodu. Sredi 7. st. pokopi *infra ecclesiam* dosežejo reko Lech, v drugi polovici 7. st. so razširjeni v Švici in na Bavarskem, kjer dosežejo svoj vrhunec konec 7. in na prehodu v 8. st. S širjenjem krščanske vere in globoko spremembo družbe so se takšni pokopi nadaljevali proti vzhodu, v 9. st. so dosegli Češko. Tako kot so pokopavali frankovsko elito v merovinškem obdobju, so na moravskem stoletja kasneje pokopavali tamkajšnjo elito. Analiza zahodnoevropskih epitafov sporoča, kdo je pokopan *ad sanctos*. Šlo je za ljudi plemenitega rodu, zaslužne ugledneže, premožne, duhovnike, včasih tudi visoke uslužbenice. Pokojnik v osrednjem grobu v rotundi je bil eden teh. Če vsa dognanja držijo, je grobišče pri rotundi pripadalo eni najstarejših velikomoravskih aristokratskih družin na ozemlju današnje Češke. Njen *pater familias*, najverjetneje visoki uradnik na dvoru velikomoravskega velmoža in imetnik zemljišč, je bil verjetno tudi lastnik dvora in cerkve v severovzhodnem predgradju Pohanskega.

Avtorji nas po že tako vznemirljivem branju na koncu pahnejo v nestrpno pričakovanje nadaljevanja zgodbe. Ta je k sreči že del novega raziskovalnega vprašanja arheolo-

ških raziskav. Vprašanje se glasi: kje v bližini je imenitnik z rotunde imel svoj *curtis* ali dvor? Ta bi moral biti po vzoru frankovskih dvorov kot samostojnih naselbinskih in ekonomskih enot v maniri nadaljevanja antične tradicije notraj ograjenega, a ne utrjenega prostora, v družbi drugih objektov. Rezultati prve izkopavalne kampanje s tem namenom v letu 2013 kažejo, da so prostor pravilno predvideli in tudi našli, izkopavanja pa še niso končana.

Sedma knjiga o Pohanskem je zgovoren dokaz, da lahko dolgotrajna in sistematična raziskovanja enega najdišča ponudijo odlične rezultate za razumevanje cele vrste notranjih struktur zgodnjerednjeveške družbe. Relativno hitra objava izkopavanj pa kaže tudi na izjemno požrtvovalno ekipo, ki ob obsežni objavi že zasleduje nove terenske izzive. Ob tem dodajmo, da so objave iz serije Břeclav – Pohansko I–VI prosto dostopne v obliki PDF v digitalni knjižnici filozofske fakultete Masarykove univerze v Brnu na spletnem naslovu: <https://digilib.phil.muni.cz>.

Jernej RIHTER

Howard Williams, Joanne Kirton, Meggen Gondek (ur.), *Early Medieval Stone Monuments. Materiality, Biography, Landscape*. Boydell studies in medieval art and architecture 6. The Boydell Press, Boydell and Brewer, Woodbridge 2015. ISBN 978-1-78327-074-3. XIV in 279 strani, 90 slik in 4 tabele.

Leta 2015 se je monografijam v seriji Študije srednjeveške umetnosti in arhitekture založbe Boydell & Brewer kot šesta knjiga pridružila zbirka člankov o zgodnjerednjeveških kamnitih spomenikih z območja zahodne in severne Evrope. Uredniki so se osredotočili na tri sorazmerno nove, prepoznavne in medsebojno povezane pristope k dediščini kamnitih spomenikov zgodnjega srednjega veka – preučevanje tvarnosti, biografij predmetov in pokrajine – ter predstavili, kako te lahko obogatijo in razširijo interdisciplinarno raziskovanje srednjeveških spomenikov. Glavna moč publikacije je njena tematska in ne geografska ali kronološka vsebina, saj presega klasične razprave o dataciji, distribuciji, ikonografiji, pomenu in kontekstu artefaktov. Delo poudarja potrebo po metodološki razširitvi raziskovanja in obnovitvi teorij, ki jih je mogoče izpeljati iz takšnih raziskav.

Devet poglavij ponudi izviren vpogled v zgodnji srednji vek. Besedila posegajo na področje zgodovine, umetnostne zgodovine in arheologije ter raziskujejo, kako je oblikovanje kamna spremenilo in preoblikovalo zgodnjerednjeveške družbe med 6. in 12. stoletjem. Avtorji obravnavajo spomenike celovito, s kompleksnim prepletanjem osrednjih treh tem. Kamniti spomeniki so s svojo predmetnostjo, biografijo in interakcijo s pokrajino, v katero so bili postavljeni, predstavljeni kot orodje za oblikovanje in ohranjanje družbenega spomina. Posamezna poglavja se nanašajo na kamnite spomenike na Škotskem, v Angliji, Skandinaviji in na Irskem, kar omogoča primerjavo strategij in praks za zagotovitev družbenega pomnjenja.

Uvodno poglavje *Introduction: Stones in Substance, Space and Time* izpod peresa vseh treh urednikov, Howarda Williamsa, Joanne Kirton in Meggen Gondek, se osredotoča

na zgodnjerednjeveške spomenike kot na "spominske izdelke". Predstavljeni so izvori osrednjih konceptov, ki so omogočili kamnitim spomenikom postati veččutna materialna izpoved družbenega spomina.

V drugem poglavju *Locating the Cleulow Cross: Materiality, Place and Landscape* Joanne Kirton raziskuje funkcijo in pomen kamnitega križa, postavljenega na izpostavljeni naravni gomili ob vasi Wincle v Cheshiru. Spomenik naj bi pomagal usmerjati ljudi v pokrajini, olajševal srečanja ter ustvarjal praktično miselno karto. V okrožju Cheshire je ohranjenih še 17 sočasnih spomenikov, ki naj bi prav tako dajali poseben pomen lokaciji in ji dodajali vlogo ohranjanja spomina o pomenu prostora.

V Skandinaviji tradicija postavljanja runskih kamnov v spomin pokojnim izvira iz predkrščanskega obdobja, a je značilna za čas pokristjanjevanja Vikingov (10.–12. st.). Vera je bila izpovedana s simbolom križa in z napisu s krščansko formulacijo. Na Švedskem je znanih skoraj 4000 runskih kamnov. Ing-Marie Back Danielsson v poglavju *Walking Down Memory Lane: Rune-Stones as Mnemonic Agents in the Landscapes of Late Viking-Age Scandinavia* piše, da je bil prav dolgoživ družbeni spomin razlog za postavljanje runskih kamnov. Po njenem gre torej za poskus vpoklica dolgoročne trajnosti oziroma brezčasnosti, saj naj bi runski kamni bili tvorni spomeniki ali "mnemonic agents" z mogočnim vplivom na človeka. Kamni praviloma stojijo v skupini in so bili pomemben del pokrajine, saj so usmerjali vstop ljudi v liminalni prostor in ustvarjali njihovo osebno izkušnjo lokacije, kamnov ter njihovega pomena kot praga za vstop v drugi svet.

Meggen Gondek v *Building Blocks: Structural Contexts and Carved Stones in Early Medieval Northern Britain* je za interpretacijo kamnitih piktskih stavbnih blokov (5.–10. st.), t. i. *Pictish Class I stones*, okrašenih s plitvim živalskim reliefom, uporabila njihovo biografijo. Avtorica obravnava izvorno zgodbo teh kamnov skupaj s sekundarno uporabo, kopiranjem in obtokom. Najpogosteje se preučujejo v cerkvenem okolju, vendar so bili uporabljeni predvsem v utrdbah in naseljih. Pogosto so zavestno skriti pred pogledi, ker naj bi prenašali votivna sporočila, 'drugim' (the "others") v onstranstvo, kar ni bila redkost v predkrščanski Škotski.

Interdisciplinarni esej Clíodhne O'Leary *Memory, Belief and Identity: Remembering the Dead on Inisceiltra, Co. Clare* se ukvarja s človekovim gibanjem in družbenim spominom na majhnem otoku s petimi cerkvami, okroglim stolpom, kapelo, svetim vodnjakom in nekaj zemljenimi gomilami. Avtorica trdi, da so s križem okrašeni kamni na samostanskih grobiščih Inisceiltra ritualna pokrajina, kjer je gibanje urejeno med vrstami plošč in po poteh, ki so povezovalе vsako od cerkvenih zgradb s pokopališčem ter s tem vključevale osebno telesno izkušnjo.

Poglavje Iris Crouwers *The Biographies and Audiences of Late Viking-Age and Medieval Stone Crosses and Cross-Decorated Stones in Western Norway* nas popelje med kamnite križe na gričih zahodne Norveške, ki so običajno razumljeni kot produkt pokristjanjevanja in tako datirani v obdobje med 10. in 12. stoletjem. Avtorica meni, da so mlajši, in postavlja vprašanje, na katerega pogosto ni odgovora: kako dolgo po smrti ali pomembnem dogodku je bil postavljen spomenik?

V *Lifeways in Stone: Memories and Matter-Reality in Early Medieval Sculpture from Scotland* Mark A. Hall predstavi biografski pristop k raziskavam korpusa zgodnjerednjeveške klesarske in kiparske umetnosti na Škotskem. Osredotoči se na ugotavljanje pomena zgodnjerednjeveških spomenikov ne le za takratno družbo, ampak tudi za prostor in skupnosti vse do danes. Opozori na številne aspekte srednjeveške umetnosti, na katere kot arheologi redko pomislimo.

Poglavje *A Stone in Time: Saving Lost Medieval Memories of Irish Stone Monuments* avtorice Jenifer Ní Ghrádaigh poskuša dognati odnos srednjeveških skupnosti do tedanjih in starejših kamnitih skulptur ter odnos kasnejših družb do srednjeveške umetnosti. Avtorica je preučila pomembne irske artefakte 10. stoletja, od zlatih fibul do kamnitih križev, ter skušala izluščiti, kako so se odzivi na spomenike sčasoma spremenili.

Prispevek Howarda Williama *Hogbacks: the Materiality of Solid Spaces* se drugače prilagaja predmetnosti. Avtor ponovno ovrednoti "hogback" kamne, iz 10. in zgodnjega 11. stoletja, ki veljajo za posebnost anglo-skandinavskega komemorativnega kiparstva, in so pogosto razumljeni kot prikaz vikinške arhitekture. Relievi zveri na vogalih kamnov naj bi imeli apotropejski pomen in odsevajo socialne, ekonomske in politične razmere v severni Angliji v omenjenem času. Avtor v eseju prepričljivo predlaga širši pogled na vpliv in medmaterialnost teh spomenikov, ki so bili močno vezani na pokrajino, v kateri so bili postavljeni.

Ta izjemna publikacija, ki torej obravnava vrsto zgodnjerednjeveških kamnitih artefaktov iz različnih (socioloških, kulturnozgodovinskih, umetnostnih, religioznih in geografskih) vidikov, je dragocen izvor idej tudi za slovenske arheologe.

Saša ČAVAL

Emilio Marin, Franjo Šanjek, Michel Zink (ur.), *Les projets franco-croates et les savants français qui se sont illustrés dans la recherche et la valorisation du patrimoine croate / Francusko-hrvatski projekti i francuski znanstvenici, istaknuti u istraživanju i vrednovanju hrvatske baštine* (Actes du colloque intern. à l'Académie croate des Sciences et des Arts, le 29 sept. 2015). Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris 2016, ISBN: 978-2-87754-345-3 / 978-953-8014-04-8. 291 strani.

Knjiga, ki je v celoti dvojezična, je publikacija predavanj, prebranih na kolokviju, ki ga je Hrvaška akademija znanosti in umetnosti organizirala v okviru festivala *Rendez-vous*. Festival je pomenil predstavitev Francije na Hrvaškem in je z najrazličnejšimi manifestacijami po vsej državi potekal od maja do septembra leta 2015. Različne prireditve so zelo veliko pripomogle k prepoznavnosti Francije na Hrvaškem, na področju arheologije, ki se je predstavila v vsaj eno razstavo v Lošinjju in Zagrebu (Poti in promet po Jadranu v antiki med Apolonijo in Akvilejo), pa je sodelovanje med francoskimi in hrvaškimi arheologi in zgodovinarji antike že tradicionalno. Vsebinsko knjige uvede uvod izpod peresa enega od urednikov (Michel Zink), ki sledi več pozdravnim nagovorom, zaključijo pa jo kratak sklep, ki ga